

הרב אבישי נתן מייטליס אשכבתיה דמורנו ורבנו הגדול, הרב מרדכי שטרנברג זצ"ל

”אַרְאֵלִים צָאוּ וְצַעֲקוּ מָרָה
סְפוּד תִּמְרוּר הָאָגָדוּ בְּחִבּוּרָה.”
”תֵּרַד עֵינֵי דְמַעָה וְאֵילִילָה וְאַנּוּדָה,
וְלִבִּי וְלִחְגֵר שֶׁק אֶקְרָא לְהַסְפִידָה,
מִפּוֹ יִקְרָה וְזָהָב חֲמוּדָה,
פְּנִימָה כְּבוֹדָה
כְּבוֹד כָּל כְּלֵי חֲמֻדָה,
עָנוּ וְקוֹנְנוּ זֹאת לְהַגִידָה,
אֵי תוֹרָה תִּלְמִיד וְהִלּוּמָדָה.”

זאת הקינה אגידה, על נשמת רבנו הגדול בן איש חי, נשמה של מעלה, שהיה שקוד לשאוב מים חיים ממעייני הישועה, והחייה רבים במשענתו ועצתו אמונה, התאוה כל ימיו שהכל יעמדו בעת התחיה בקרן אורה, הנחנו לפניכם שביבי הוד מלהב קדושה, שקלטנו לפי מדתנו מעמודא דנהורא.

דרכו בהעברת השיעור

סמא דחיי.

שיעוריו של רבנו הגדול היו מאלפים ומפרכים. אנו היינו מהופנטים לכל ההטיות השונות והחיתוכים השונים של הסברא שהציג, מנסים לעכל וליישב זאת בראשינו, ובוחנים אותם לאורך הסוגיה, וממשיכים לעקוב אחר מסע הלמדנות לאורך השיעור. השיעורים היו ארוכים. כשעה וחצי, עד למנחה. ואם ראה שכבר עבר הזמן והתחילו מנחה, היה ממשיך להרצות את מהלכיו בסוגיה ונושק היה השיעור לשעתיים ואף יותר. בסיומו של שיעור, היינו זורחים ומאושרים מפענוח הסוגיה, מורכבת ככל שתהיה. מהם ינקנו ושתינו, מהשאיפות שלו ומהרצונות שלו, מנשמתו הטהורה והזכה והאישיות שלו ומהאור הנעלם שלו קיבלנו.

כך לימד רבנו על כל המסכתות הישיבתיות, כל מחזור של שש שנים, וביום שישי לימד משניות מסדר זרעים. בכל שיעור הוא התבונן ו'למד' בעומק מחדש את הסוגיה ולא דיקלם ושיחזר את שמסר בעבר. והוא זכר. פעמים רבות אמר בשיעור: "אמנם לא

ראיתי את הרמב"ן כעת, אבל במחזור קודם ראיתי", ודייק בלשונו ופלפל והפך בדעתו וצלל לפרשו בחיות אדירה, כאילו זו פעם ראשונה שרואה דבריו. ראיתי כיצד הוא חושב, מתבונן, מהפך במחשבתו, מנסה לדייק יותר. כך מסר רבנו את השיעורים מידי שבוע, אותו שיעור כשבע פעמים, לבחורים ולאברכי הישיבה וכך גם בישיבות נוספות בהן לימד. כל פעם למד מחדש את השיעור בהתלהבות ובחיות כאילו פעם ראשונה היא לו. או לנו על הפה המתגבר בתורה, איכה נקנסה עליו מחלה ארורה ונתקדש גופו בטהרה.

הרב היה מקשיב לקושיות התלמידים כאילו שומע קושיה זו לראשונה בחייו. תמיד היה עונה לשואל: "אתה צודק", אלא אם כן היה משולל כל בסיס, ונתן תחושה שהשואל שאל כהוגן, ומכאן קידם אותו להבנה שרצה להוביל.

כמה סמלי הדבר שבשיעור האחרון שלו בביתו, ביום רביעי (ביום חמישי, הרב מסר לישיבה בפעם האחרונה שיעור בביתו בשעה 17:00), החל הרב כדרכו לעסוק בסוגיות דחנוכה קודם החג, דן בדין 'כבתה אין זקוק לה', כשהוא מחובר לחמצן וכל מילה קשה לו. היו מילים שהוא התחיל לומר ועצר באמצע, מחוסר כח ומכאב, ואז אסף כוחות ואמר את המילה מחדש. כך, במשך כמעט שעה וחצי, מסר הרב את שיעורו האחרון. עם כל זה, ממש בדרך פלא, לא נעלמה מהרב אותה החיוניות התמידית שהיתה לו תמיד בשיעורים. אשרי העין שראתה כל זאת.

"מי יכול לשערה".

הקמת עולה של תורה

העמדת עולה של תורה היתה בראש מעייניו והוא ראה בכך שליחות אישית. ראינו זאת בשנה האחרונה, כאשר המשימה הראשונה והמועדפת עליו היתה להגיע למסור שיעורים, גם לאחר סדרת טיפולים רפואיים, גם עם בלון חמצן והליכון במאמצים עילאיים.

כל השנים ידענו שריבוי השיעורים וההתייעצויות הרבות בהם הוא שרוי, מונעים ממנו זמן ללימוד סדרים אחרים בש"ס, אבל בחר הרב בדרכו ואף אמר זאת מידי פעם. הרב ביקר את מחותנו, הרב דב ליאור שליט"א, כשעבר לירושלים, והתעניין במה עסוק. השיב לו הגר"ד ליאור, שהוא מתעמק כעת בסדר טהרות. רבנו לא הפסיק להתפעל מכך בדרך חזור והביע החמצה אדירה מכך שאינו שוקע בלימוד זה. הביע נכדו משאלה: "סבא, תוריד שיעור אחד ותוכל לקצוב זמן לכך". הרב שתק דקות ארוכות, ולבסוף הפטיר: "אני עוסק במה שאני צריך לעסוק".

בהספדו על הרב אליהו גרוסברג, ראש ישיבת נתיב מאיר, אמר שחלם לפני כמה ימים שהוא שואל אותו כיצד נעתיק את השמועה, והרב גרוסברג ענה לו: כמו שהרב'ה, הגידולי שמואל (רבו של הרב גרוסברג בישיבת עץ חיים) אמר, להמשיך ולמסור את השמועה הלאה. הרב נצר זאת ונענה לדבר ולמסור שיעור בפני כל קבוצה שהתדפקה על דלתותיו.

אני זוכר שפעם הגיעה קבוצה קטנה מאוד לשיעור, חשתי חוסר נוחות, אבל הרב, במאור פניו המוכר, אמר: "מה משנה כמה לומדים איתנו? העיקר שאנו נלמד", והוא השקיע ולמד ולימד כאילו לפניו שולחן מלא.

בהספד על הרב אהוד ברזילי זצ"ל, אמר: "כמה יסורים עבר, אבל הכי קשה, שלא יכול היה להעביר שיעורים. וְהָיָה ברכה, למסור את התורה". זה היה האושר העילאי ביותר בעיניו. הרב אמר: "רב צריך להכניס את התלמיד לנהר, שיהיה חלק מהנהר, ואז הוא יעשה את הנהר וימשיך את הנהר".

בימי מחלתו היתה הנשימה קשה עליו, והוא אמר: "יותר קל לי להעביר שיעור מאשר לנשום". כאשר שמע מו"ר הרב טאו שליט"א, איך העביר שיעורים מתוך מאמץ גדול, כשהוא צובר כח נשימה ואומר שני משפטים - אמר שהרב מרדכי הוא 'קדוש', וביאר שאדם תמיד נלחם על הנשימה שלו, ומי שהאינסטינקטים שלו הם תורה ושיעור עוד לפני יכולת הנשימה, הוא קדוש.

נשרף בית מקדשינו.

דרכו בעיון בסוגיה

רבנו היה כמעין המתגבר, כל הזמן פיתח את הסברא, את העיון ואת הניתוח, ניסה לדלות מהתורה את המירב שיכול היה להשיג במושכלות האנושיים שלו. גם משהגיע לגיל שיבה המשיך להיות מעיין גובע המנביע תורה ועומק בכתוב, כשברור היה לכל שהקב"ה שתל בדורנו ובישיבתנו נשמה מיוחדת, נשמה עליונה שתפקידה היה לגלות לן סודות התורה בנגלה. היינו לפעמים תוהים, הרי רבנו כ"כ האיר את פשט הגמרא או את הרמב"ן, זה ממש הפשט! אז איך לא ראו זאת קודם כל האחרונים שהתפלפל עימם בשיעור? ויהי לפלא. ראינו איך כליותיו נעשו לו כרבנים, וזכה לכתרה של תורה. אור חדש על ציון תאיר.

רבנו, ראש הישיבה, סלל דרך יחודית בלימוד העיון הישיבתית.

רבנו הרגיל אותנו להיות נוכחים בסוגיה, ולבחון איפה אנו ומה דעתנו על כל שלב. אנו לא מהאו"ם, הלומד צריך להגיד מה הוא סובר וחושב ביחס לחיוב הנזק וחיוב הכתובה,

ביחס להגדרת שיעבוד ונדר וקידושין, לא רק לדעת לצטט מהי מחלוקת רבי יהודה ורבי מאיר.

רבנו האמין מאוד בשכל וסברת האדם, אמר פעמים רבות: "האלוקים עשה את האדם ישר, זה הלב והדעה והסברא". יש לבחון במשקל השכל מה הסברא מבקשת להגדיר ולהבין או להכריע בדין, ואז להתקדם ולהבין במה נחלקו התנאים והאמוראים ועל מה לא נחלקו. המשפט "אילולי שהרמב"ן או התוס' היה אומר כך, אז הייתי אומר אחרת", הוא תמצית הנוכחות שלו בלימוד. היה תמיד אומר: "הרי רש"י כבר היה בסוגיה זו וחרש בה, למה הוא לא אומר כמוך? למה אני חושב שהייתי אומר אחרת?". רבנו הקשה: כיצד ת"ח יכול למחול על כבודו, והא לאו דידיה היא? ואמר, שרק מי שלומד תורה ולא מכניס את עצמו, אלא 'תורת ה' חפצו', אז נעשית התורה 'תורה דיליה', 'בקרבתכם', והוא יכול למחול על כבודו. הלומד צריך להרגיש שקושיית הגמרא היא קושייתו שלו, אחרת, לא יהיה לו קשה אף שהגמרא הקשתה זאת. ואם לא קשה לו, הלומד צריך לעיין מדוע לא קשה לו.

בכל סוגיה הוא חיפש הנחת יסוד שעומדת בבסיס הסוגיה ומוסכמת על הכל, בחן במה נחלקו התנאים או האמוראים, הראשונים, האחרונים, וכך הגיע לביורור מעמיק של השיטות בסוגיה. כך גם דקדק רבנו בדברי הראשונים את שחידשו ומה לא אמרו ולא שללו ושקל את מילותיהם הספורות של הגר"א ורעק"א והחזו"א, שערי יושר, רבותינו הראי"ה קוק והרצ"ה קוק לדלות מהן ביאור מדויק בכל הסוגיות שעסק. הייתי מגדיר לעצמי לא פעם, שרבנו לא רק מנתח את הסוגיה וסברותיה אליא עוסק בפסיכולוגיה של הסוגיה, מה דחק את ר' מאיר ורבא לומר דוקא כך, ומדוע הקשו עליו מדין זה, ולמה דוקא כעת הקשו זאת, ולמה לא הקשו קושיה כ"כ מתבקשת. וכי הלא גם רבא לא חולק על יסוד ההנחה של אביי, אז במה נחלק עליו, ולמה לא הפליג במחלוקתו לחידוש מפליג יותר.

פיתוח הסברא וההגדרה הלכו והתקדמו לאורך הסוגיה וסוגיות נוספות. רבנו נהג לנתח את ההווה אמינא של הסוגיה, מה לא עלה על הדעת להיות הו"א, למה הגמרא שללה הבנה מסוימת ואחרת לא שללה, האם למסקנה חזרו לגמרי מההבנה הראשונית או שנותר ממנה אף למסקנה. דיברנו תמיד, שרבנו אוהב את ההווה אמינא במיוחד, כי היא הגישה הראשונית והמבט ההגיוני על נדון הסוגיה, בטרם החידוש שיתגלה בסוגיה, ועל כן, יש לבחון אם גם אני מזדהה והייתי סובר את המהלך שביטאו בהווה אמינא. רבנו ברר כל שיטה ושיטה וארג הגדרה מדויקת לכל סברא וטענה, לפי כל שיטה ודעה שהולכת ונבנית לאורך הסוגיה. כל סברא והגדרה הוא ניתח ובחן ופיתח אותה לאורך הסוגיה ועל פי כל הסוגיות הקשורות עמה, כל אות שבתורה היתה אצלו לימוד גדול.

כולנו זוכרים את המשפט "אם יש ניזק בתורה, סימן שיש מזיק. בעצם מי אמר, אולי גם אם יש ניזק - אין מזיק".

פיתוח ההגדרה והסברא נבנתה אצלו בצורה טבעית ומושכלת, ולא 'כניעה' ו'קבלת' הגדרה מגדולי האחרונים. תמיד הוביל ללקט מכל 'הרמזים' שבסוגיה את המכלול המקיף. אני זוכר שהיה שגור על לשונו משל: ישנה קבוצה של סומים שממששים גוף. אחד אומר: זהו רגל, אחד אומר: זהו זנב, אחר אומר: זהו חדק. ורק אחד זועק: זה פיל. בכך, ביקש לחנך לא לתפוס פרטים שוליים לעיקר ולא להיתפס לחלקי הבנות. ובעיקר היה מנסה לעמוד על הנקודה העיקרית, היסודית. משל היה שגור על פיו: "יש חומר ניקוי שכתוב עליו שהוא מנקה אם תקרצף ותשפשף". "אז מה מנקה?" "הקשה, החומר או השפשוף?". כך בחן האם הבעלות נוצרת מהמוחזקות או מהטענה. ואולי בזכותם עובר נטל הראיה על הצד השני, והוא נדרש להוציא.

רבנו הדריך לא לחפש חידוש ולא להותיר 'טביעות אצבעות' בגמרא. כלומר, אל תכניס את עצמך וסברותיך, אלא "תן לנשמה האלוקית להפגש עם דברי אלוקים חיים, עם התורה", וממנה תשאב את הבנתך בלימוד. לבוא ללימוד מתוך דף נקי, כמו ילד קטן. "לא להכתיב לתורה מחמת ההבנה או אי-ההבנה שלי", כי אם הנך יודע מה יסוד הסברא, אינך מחפש למצוא עומק נוסף שלא היה במדרגה שלך. התורה נקנית ב'שמיעת האוזן' ועלולה לחדד את חוש השמיעה הזו, "לשמוע מה שיש לתורה לומר". פעם תלמיד אמר לו: "אז הרב חוקר אם כך או כך?", הרב מיד היסה אותו: "אני לא חוקר ולא דורש, רק מנסה להבין". אַמְרוֹת טְהוֹרוֹת מְזַקְקוֹת שְׁבַעֲתַיִם, צְרוּפוֹת כְּפָסֶף וּבְחֻנוֹת פְּנֵיב.

אמר שרבנו הרצי"ה הדריך אותו בתחילת דרכו כשהחל ללמד: "לא לומר מה אפשר לומר, אלא מה מוכרחים לומר". רבנו גם הדריך לאחרים, שתלמידים צריכים ר"מ שהשאלות בסוגיה מציקות לו.

ביחס לעמל על הבנת הדברים, אמר לנו לא פעם: "ללמוד תוספות ולומר מה הוא אומר מקריאה ראשונה, זה לא נכון. זה חילול הקודש. זה ביזוי לתורה ולהקב"ה. לא יכול להיות שהבנת מיד". חייבים לעמול ולהעמיק כדי להבין. פעם ניסה תלמיד לדחוק ברב שכבר יאמר את התשובה לשאלה, לאחר שהרב ביאר את השאלה מכל היבטיה במשך חצי שעה. הרב אמר לו בחיוך, אבל ברצינות רבה: "הלא שאלה טובה הינה חצי תשובה". ככל שנבין את השאלה, זה יקדם אותנו לתשובה ולהבנה הראויה. הבנת התשובה תהיה רק לאחר שעברנו את כל שלבי השאלה.

אמר תמיד שההבדל בין עיון לבקיאות הוא כמה ספרים אתה פותח, אבל העיון והמחשבה שווה. בבקיאות, לאחר העמדה על הקושיה אפשר להמשיך הלאה ללא

פיתרון, אבל וודאי לא להשאר עם חוסר הבנה. אמר פעם ששמע ממו"ר הגרז"ן גולדברג זצ"ל תמיהה: 'איך אפשר לומר סברא ללא ידיעת כל הש"ס?!', ורבנו תמה בפנינו: 'כיצד אפשר ללמוד את הש"ס מבלי לסבור סברא?!'.

המשיל משל ביחס ללימוד, פעמים רבות: כאשר אדם הולך הביתה אין הוא הולך עם מפה, הוא צעד באותה דרך כל כך הרבה פעמים עד שהוא מכיר אותה על בוריה. כאשר אדם לומד לנהוג ברכב, הוא בוחן כיצד להרים רגל מהקלאץ' תוך כדי הנסיעה, אולם אחר כך, הוא כלל לא שם לב אלא רגלו עושה זאת מאליה. בדומה לכך, צריך לימוד הסוגיה להיות כל כך בהיר, לעבור וללמוד ולבחון את הסוגיה שוב ושוב, עד שבזכות הבהירות תוכל לשחזר אותה ולהיות בה. כמו שמעולם לא ספרת את דלתות הבית, אבל תוכל לענות כמה הן, בזכות שאתה חי בבית ומכיר אותו.

רבנו שאל על הפסוק: "הַזְרִיעִים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ", מדוע לא אומרים רינה בזריעה? והשיב: כיון ששמחים בתוצאה. לעומת זאת, בתורה, גם הלימוד הוא הפרי המבוקש ולא רק התוצאה. השמחה היא בעצם החריש, עוד לפני הזריעה, מאמין וזורע. השמחה לגשת ללימוד, השמחה היא ששוב חורשים, ששוב לומדים. כמה שמחה ואושר היו לו מהלימוד! כמה פעמים חזר על הקדמת האגלי טל מגודל השמחה והתענוג בלימוד. רבנו היה אומר "כשם שגנב זה לא מי שיודע לגנוב אלא גונב, ולמדן זה לא יודע ללמוד אלא לומד", למדן הוא קשור למקור קשור להקב"ה. אמר תמיד, שבאים ללמוד תורה מתוך עושר ושובע, לא מתוך רעב וריקנות (למד זאת מתוך הגדרת הגר"א, שמדאורייתא ברכת התורה היא לפני הלימוד, שכן אז חש בשובע, וככל שלומדים חשים ברעב...).

כוחו הגדול בעיון היה בא לידי ביטוי בשיחות המיוחדות שמסר, לפני חגים ומועדים וכן בשבתות שהיה שוהה במחיצתנו בישיבה. בשיחות אלו היה מתבונן ומחדד ומברר את מהותו של החג, את הרוממות של המועד, והאופן המיוחד המתאים להתעלות בו. כך הותיר בנו רושם אדיר ועוצמה ורומם אותנו לספירות ולעולמות עליונים של החג והשבת. דרכו היתה להתבונן במצוות החג ופסוקי התורה, הגמרות, והראשונים על המועד, ולהפיק מהם את משמעותו, כשהוא מנתח את הנאמר ומגיע 'לבד' עפ"י הגדרותיו לתובנות והגדרות המצויות בגדולי קדמונינו.

מי לא זוכר אותו הולך עם הגמרא החומה הקטנה ברחוב, מעיין מעט, סוגר ומהרהר ומעיין שוב. ראו את הכיסופים והערגה להקב"ה. בשבת האחרונה, כשאושפז, רבנו קם בבוקר וביקש חומש לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום. הוא התאמץ לקרוא, כאשר כל דקה נפל מידו החומש ולא הצליח להפוך דף, אך רבנו התענג על ה' והשלים את קריאת הפרשה באושר עילאי. הזוך והזוהר לחיי העולמים. כמה זוך היה בו.

בדרך זו גידל אותנו, תלמידיו. להיות תלמידי חכמים, עובדי ה' שחיייהם סובבים סביב התורה, מעמיקים בה ושישים בה. בכל דרכיך דעהו. גדול מגידי השיעורים ומוסרי התורה היה רבנו. כמה ת"ח, אברכים, ר"מים, רבני קהילות, פוסקים, ראשי כוללים, ראשי ישיבות, דיינים ואנשי ציבור רבנו טיפח, גידל מריש גדולתם בישיבה. והם גידלו דורות רבים של לומדים מכוחו ומאישיותו הגדולה. אוי מה היה לנו, לא עת האסף המקנה, כיצד נלקחת מאיתנו ועוד היום גדול, והיה לך כ"כ הרבה עוד להעמיד ולטפח! השאלה האחרונה ששאלתיו, בראש השנה האחרון (תשפ"ג), כשלוויתני את רבנו בעת שירד במתינות במדרגות, היא הכיצד אפשר להבין שהירושלמי ביאר שיוצאים ידי חובה בשופר הגזול כי "התם בקולו הוא יוצא" ולא בגוף השופר. ומאידך, המשנ"ב פסק שאם בירך וטרם תקע ולבסוף נטל שופר אחר, צריך לברך שוב. והלוא השופר עצמו אינו חלק מהמצווה! רבנו השיב וחזר והסביר כי מברכים על החפץ שדרכו מקיימים את המצווה,¹ אף שהוא לא חלק מהמצווה. אהבתי תמיד את הגדרותיו,² שכללו לפעמים מילים סותרות, אך מפיו היו נראות כמשלימות: 'לכאורה, אולי, וודאי אין להסתפק; 'אין כלום, ויש הכל'; 'זה שונה, וזה אותו דבר'; 'אתה צודק, וממש לא צודק'; 'הבעלים עשה הכל, והוא לא עשה כלום'; 'התורה בשמים, והיא ממש לא בשמים'. עד היום, יש פעמים שאיני יודע מתי רבנו הגדיר שיש ספק והוא מוכרע, מתי 'לא התחיל מעולם הספק' ואיפה מקום לידת הספק.

1 וראה על כך במאמרו (משנות צעירותו, מהיחידים שכתב בעצמו), בספר הזיכרון 'כי שרית'.
 2 חלק מהגדרותיו המיוחדות. פעם ניסה להסביר דינו של מעשה ישיר וגרמא, ואמר: "אדם ירה באקדח והרג. זה ממש גרמא של גרמא. ההדק לחץ על הנוקר. והנוקר היכה בקליע. ואז נשרף האבק והקליע עף. ועשה חור, שהרופאים אומרים שגרם לפטירה. זה ממש גרמא דגרמא רחוק. אבל לא נכון. זה מעשה ישיר. כל ההליך שמנינו מקודם, הוא מעשה אחד".
 וכאן נכנס לגדרי גרמא, "האם גלגל שסובב גלגל המכוסה בפלסטיק, ואני לוחץ כאן ויוצאת תוצאה רצויה - זה גרמא?".

בהזדמנות אחרת, הוא העלה שאלה של אומדן בפיקוח נפש וחילול שבת. הביאו משאית נשק לבסיס, שפריקתה נדרשת לצורך פיקוח נפש וודאי. אבל בשאר ימים, לפעמים משתהים מלפרקה אפילו יומיים. וגם את המשאית הזו לא פרקו מיד כשהגיעה לשם, אז מדוע שלא נמתין עוד קצת למוצאי שבת. מאידך, זה שבמועדים אחרים מתרשלים ונוהגים שלא כדין ולא פורקים מיד, זה גורם שיהיה פחות פיקוח נפש? והגדיר, שאם ההתעכבות תוביל לסכנה, יש לחלל שבת מפני פיקוח נפש. כי חלילה יכול להוביל לסכנה ואסון. אבל תהא אם הדרישה עלתה בפרק זמן סמוך למוצאי שבת, מה יהיה הדין. ותלוי לפי העניין. לכל חתן היה נוהג להזכיר את דברי הגרש"ז אוירעבאך, שהחתן הוא מלך בגלל שהכלה היא מלכה. מכח הכלה, החתן שואב את דין המלך שלו.

בשעתו, יזמתי את הוצאות חוברות הישיבה, 'ערוגות הבושם' (כפי שקראם רה"י הרב עמיאל שטרנברג שליט"א). נגשתי לרבתינו וביקשתי הנחיות והגדרת יעדים לחוברת, על מה לשים דגש ומה לדחות. רבנו בירך ושמח מאוד על היוזמה, הוא ראה בכך הזדמנות לעודד את הכתיבה ובניית החבור'ס, את העמל של בני הישיבה שיקבל עידוד, אך לא שש היה מחיפוש אחר כתיבת מאמרים טובים. "אסור שהלומד יחפש לכתוב מאמר", הוא אמר, "כמובן, אם עלה ביד הלומד מהלך שנבנה לו תוך כדי הלימוד, הרי זה מבורך שיכשיר עצמו בכתיבה וסידור הדברים, כדאמרו חז"ל 'קנה לך חבר', שקנה הכתיבה יהיה חברך ובזכותו תתעלה ותתגדל". לאור דבריו, עלה הרעיון לייחד מדור בחוברות להערות קצרות, על מנת לעודד כתיבה של דיוקים והערות שעלו, גם אם לא הבשילו לכדי מאמר וחבור'ה שלמה. הרב מאוד שמח בכך והדריך אותי: "אל תדחה שום כותב, אלא אם כן כתובה שם טעות, או אז, יש להראות לו בטוב טעם ובדיבוק חברים ולהסב תשומת לבו". בנוסף לכך, הוסכם שאחד הבחורים יעלה על הכתב שיעור שהרב מסר, לאחר שהרב יעבור עליו ויאשר את פרסומו. הרב אמר לי: "אני לא מוסיף ולא מדייק ולא מחדד, אני רק אבחן שאין טעות ולא נאמר הפוך". כך עשינו, והרב בירך ושמח בתוצאה. בקובץ השני, העוסק במסכת יבמות, ביקשתי מהרב רשות לערוך את שיעוריו על 'צרת ערוה'. את מלאכת העריכה נטל רבי נעם וינברגר ז"ל, הוא הקשיב ל-8 שיעורים ארוכים וכתב את המערכה בסגנון שונה. מפאת שקשה היה לכתוב ולבחון את הסברות לאורך כל הסוגיה, ליבנו יחדיו את הסברות. בסיום העריכה עברתי על המערכה, ששתי ושמחתי, המאמר תואם את המהלך ששמענו מהרב. הבאתי את הגיליונות לרב, והרב חזר אלי ואמר: 'הפכתי הכל, לגמרי'. תהינו יחדיו, הלוא כך שמענו בשיעור, והרב חרץ: 'לא יכול להיות, כך היא האמת'. נעם ז"ל סידר מחדש את המאמר לשביעות רצונו של הרב, והרב אישר לנו לפרסם את המאמר. מאז, בכל חוברת שהוצאנו, הייתי מזהיר את מי שערך את מאמרו של הרב, שלא נכשל לעולם ועד. היה לי תחושה, והרב שלמה דרייפוס גם היה שותף לכך, שהרב לא שש לשתף פעולה עם עריכת השיעור שלו, יתכן וסבר כי לא ניתן לכמת ולצמצם את חדות הסברות בכתיבה. אמנם, לאחר שיצאו שתי החוברות הראשונות, כששמע מרבים שלמדו דבריו המודפסים שם, רבנו שינה את הגישה וחשנו שהוא יותר משתף פעולה עם עריכת שיעוריו. בכל פעם שהבאתי את החוברת לרב, משהגיעה מבית הדפוס, היה הרב מתפעל, פותח ומעלעל ומבטיח שיעיין בה יותר מאוחר. הדבר הותיר בי תחושה טובה, של מפעל כביר ורצוי בעיניו. פעם ניגשתי אליו בשל מאמר שהיה לטעמי לקוי. רמת המאמרים הגבוהה היתה חשובה לי, אבל ברור היה שהכותב ייפגע אם אדחה אותו. הרב התעמק איתי בפגם שמצאתי והכריע שלא כדאי לדחותו. לימוד גדול היה זה, למרות שבהאי שעתא ההכרעה היתה קשה לי. עוד אספר שפתחנו מדור בחוברת של

מאסף ראיות לשני צדדי חקירה, למשל, האם חיוב שומרים הינו בשל הבעלות או משום חיוב השמירה שמוטל עליו. למראה המדור היה הרב נבוך למדי, היה זה בעיניו רדוד להציג את השאלה כך, הלא אפשר להציג את החקירה באופנים נוספים עם הטיות וחיתוכים שונים של שני צדדים אלו.

אוייה לנו כי נשברנו. "תורה תורה חגרי שק, על מפענחי צפונייך ומגלה מסתורים. אללי לי. מי יפרק הוויות ומי יתרץ שברים".

דרך הלימוד - בתורת ה' חפצו

רבנו הרבה לעסוק בדרכי הלימוד ותפיסת העולם של הלומד, כאשר הרבה לחדד את ההשתלמות הפנימית שעל הלומד לעבור - מתוך תפילה ומתוך לימוד בענווה, מתוך סברא והגיונות התורה.³ דרש שנבטל עצמנו ללימוד ולתורה, ולא ח"ו נכניס את סברותינו ללימוד. אדרבה, להשתדל לא לחדש אלא להתבונן מה נכתב ולעמול על הדיוק, וממילא, וודאי יאיר ה' עינינו בסוגיה.

הרב הודריך אותנו להשתדל לתת לסוגיה לדבר בעצמה, לא לגמד אותה במחשבותינו, גם לא במסקנתנו מאתמול. ישנו משפט מפורסם, לפיו רק מי שאינו רוצה להיות חזן, הוא זה שראוי להיות חזן. רבנו היה מצטט זאת ומוסיף שהוא הדין בלימוד תורה: רק מי שמבטל עצמו ולא משועבד לתפיסות וסברות, יכול להתגדל בלימוד. לכן, יכול היה הרב לומר הפוך לגמרי משאמר בפעם שעברה, ומשהעירו לו זאת, אמר: "וכי רק הרמב"ן יכול לחלוק על הרמב"ם והרמב"ם לא יכול לחלוק על הרמב"ם?! וכי אינני יכול לחלוק על דבריי?!" (תמיד היה זה קשה בעיני. אם אומרים חידוש מסברא, יתכן שפעם אחרת אחשוב אחרת. אבל רבנו לא אמר כלום, הוא היה 'מוכרח' לומר כך וכך. אז איך לפעמים המבט בסוגיה התהפך? כנראה שהתבוננות המעמיקה מבינה הכרח שונה).

עוד ביקש הרב מהנכנס בשערי הישיבה: "לא לבוא עם תכניות לעצמך לטווח של שנים", אלא לעמול כפי מצבך הנוכחי ולהתמלא אושר של תורה עליון. כמוכן, אחר כך, הצימאון ימשיך את שהלב חושק, שש ושמה. "וחיי עולם נטע בתוכנו".

תמיד הרב הגיע לשיעורים בזמן. פעם אחת זכורני שאיחר, הרב התנצל והסביר שפגש מחוץ לישיבה חבר ותיק שלא ראה זמן רב. הרב סיפר שהחבר שאלו: "איפה אתה

3 על יחסו לתורה יעיד הסיפור הבא: פעם מצאו טעות בספר התורה, באמצע קריאת התורה. קראו לרב לראות והוא הכריע שצריך להחליף ספר. הרב סגר את ספר התורה והכניסו חזרה לארון קודש. הוא חיבק את הספר עם מבט מושפל, מבט של תשעה באב, ניכר היה עליו כביכול פגע פגיעה אנושה במישהו.

היום?" והרב ענה: "גיטין דף ו'". כמובן, החבר לא התכוון לשאול היכן הוא בלימוד אלא היכן הוא עובד או גר. אבל הרב הסביר לנו שכששואלים אדם היכן הוא נמצא, התשובה היא - בתורה! כך היה רבנו. שוב היה המעשה כאשר שאלו את הרב היכן הוא נמצא בשבת. הרב ענה להם באיזה דף במסכת הנלמדת הוא יהיה בשבת, וכשהסבירו השואלים את כוונתם, שרצונם היה לדעת האם יהיה בשבת בישיבה, ענה שזה לא משנה איפה הוא נמצא פיזית.

הרב תבע ודיבר תמיד על לימוד לשמה. חבר ניגש לרב לביתו לשאול, איך אפשר לשאוף לגובה כזה של תורה לשמה? אני לא שם! הרב ענה לו במשל: ספינה נמצאת בלב ים, מסביב הכל מים, הכל חשוך ולא רואים יבשה. לפתע רואים אלומת אור מהמגדלור הרחוק. כעת יודע הקברניט לאן עליו לכוון את הספינה. אמנם עוד רחוקה הדרך, אמנם עדיין הספינה בלב ים, אפילו אלומת האור עברה - אבל הכיוון ברור. הנמשל, כמובן, הוא שאפילו כאשר אתה רחוק מהמגדלור, וממילא הצעד הבא שלך אף הוא רחוק משם, אבל אם הוא מואר ממנו, הוא מכוון בדיוק למטרה הסופית. כשחינו שואפים אל האידיאל הגבוה של תורה לשמה, מתוך כך הם מקבלים משמעות גדולה. רבנו ביאר את דברי הגמרא בשבת (לא, א) ששואלים לאדם בדינו "צפית לישועה?", "ש"אין הכוונה שצפית היום שהישועה תגיע מחר, אלא שכבר היום יש ישועה". כבר היום חיים מדרגה עתידית, מתוך תקווה וראיית השלימות הכללית.

כשהתבקשתי ללמד, ישבתי אצל הרב להדרכה הראויה, כיצד יש ללמד ואלו דגשים להדגיש. בראשית דבריו, חזר הרב ותבע בתוקף אבהי גדול: "לא הולכים ללמד, לא עוזבים את הישיבה. אתה הולך מתוך הישיבה ללמוד עם קבוצות נוספות, עם בחורים נוספים. מי שמפסיק ללמוד ומתחיל ללמד, אינו לומד, אינו נובע. זה לא רצון ה' ולא אמיתי. אלא אנו לומדים עם אחרים". מיד הסבתי את תשומת לבו לדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א, ג) שכתב כי חייב אדם "ללמד את עצמו". הרב הרחיב לי בגדר מצות ת"ת, שעיקר מעלתה בהשפעת חסד התורה לעצמו ולאחרים, אך מתוך תנועת נפש של לימוד. בנוסף, הדגיש את הצורך בסבלנות כלפי התלמידים. בישיבת אלון מורה היתה קבוצת אברכים מבוגרת שהגיעה מידי שבוע לשמוע מהרב שיעור על הסוגיה. אמנם, בשנת תש"ע ישיבתם למדה מסכת סנהדרין, בעוד הרב לימד בהר המור את מסכת בבא קמא, ומשום כך ביקשו ממני ללמד אותם. נכנסתי לרב, שהיה כבר בסוד העניינים, והבעתי את המבוכה שלי מהציפייה המדומה שאני יכול ללמד ברמה של הרב. הרב הרגיע אותי והסיר ממני את ה'צורך' למלא ציפיות, הוא אמר שעלי ללמוד באופן שטוב לי וללומדים, ורק באופן זה נצליח להעפיל בלימוד.

על אלה אני בוכיה ועיני נגרה. זאת בזכרי אַזְעַק בְּמַרְה, חֲמַדַּת יִשְׂרָאֵל כְּלֵי הַקֶּדֶשׁ נִזְר וְעֵטְרָה.

דביקות - עבודת ה'

תמיד ראיתי את האצילות ששורה עליו, אישיות מאוד מדויקת ועדינה, מלאה חיוניות, מלאה בחן ורוך אך חד וברור. ראיתי את הענווה העמוקה ואת התמימות, את הדריכות וההתמסרות. ראיתי שכינה. תמיד הקשה על שאמרו חז"ל (מועד קטן יז, ב): "ותורה יבקשו מפיהו, כי מלאך ה' צבאות הוא. אם דומה הרב למלאך ה', יבקשו תורה מפיו" - איך יודע אדם איך נראה מלאך? וביאר, שאם הרב ממלא אותך בתחושה שכך היית רוצה לראות מלאך - בקש תורה ממנו. גם אם לא אזכור תמיד את שיעוריך, אך את מבטך, את החיוך והחום שקרן ממך, רבי ומורי, את הלימוד הזה לא ניתן אשכח. שכן היית בעיני מלאך.

אמר תמיד: "אנו לא מחנכים לערכים רבים, אנו מחנכים ליראת שמים". יש לנו ערך אחד, והוא יראת שמים. הרבה דברים כלולים ביראת שמים, אבל זה מתחיל מיראת שמים ורק עם יראת שמים, ואין עוד ערך מקביל אליו, אלא יוצא ממנו. היתה משלחת רבנים בשנת תשע"ג שנפגשה עם האדמו"ר מגור בניסיון להציב חזית רבנית מאוחדת. האדמו"ר ביקש מליבו לעבוד יחד: "אתם תדאגו לארץ ישראל ואנו נדאג לשמירת השבת". רבנו קפץ כנשון נחש: "אנו דואגים לארץ ישראל?! אנו דואגים רק לתורת ה'. ומכח התורה אנו מקיימים מצוות ודואגים לארץ ישראל ולשבת ולעוד הרבה מצוות".

מכח זה ראיתי תמיד את רבנו דרוך, אך בנחת גדולה, דרוך לפעול עם א-ל. היה חדור תודעת שליחות אלוקית והיתה בו תביעה אישית גבוהה לעשות דבר ה' וחפצו, שליחותו וייעודו. אמר תמיד: "אין עוד מלבדו - הכל זה רצון השם, ומהתפיסה הזו נובעת השליחות שלנו. וממילא האחריות הגדולה שלנו על כל הנעשה סביבנו" - אחריות על עצמך, על הישיבה, על הבית, על המשפחה והסביבה, על הדור והדורות הבאים. היה נוהג לומר: "אנו לא אומרים - לא אכפת לי מכלום, אני מסתגר ללמוד. אלא: אכפת לי מאוד מהכל - ולכן אני מסתגר ללמוד".

מתוך תודעה זו שמח בכל אשר עשה, כמי שנמצא לפני ה' יתברך. שטף כלים, סידר הבית וכו' - כי זהו רצון ה' כעת, ועל כן, אין בכך ביטול תורה. מתוך כך, השתתף בשמחות המשפחה ובני הישיבה - לא מתוך התחשבות, אלא מתוך הבנה שזה רצון ה', זהו מקומי, זו עבודת ה' שלי. "מכח הזכות הגדולה והכוחות הנעלים, נולדת ונוצרת אחריות אדירה וגדולה", היה רגיל לומר. יסוד זה, היה נר לרגליו. תמיד חזר על הדרישה להיות מלאי 'חירות', ללא כל שיעבוד ותחרות. לפעול רק כרצון ה', ואף דרש שלא

נהיה בעצמנו מסך המבדיל וחוצץ מהתורה. שגור היה על לשונו של רבנו משפט, שקשה לזר לאומרו ורק הוא היה מסוגל לחזור עליו: "אני צריך לחיות את דבר ה'. את השכינה, את הקב"ה אנו צריכים לחיות. לחיות איתנו ממש!" פעם, במסיבת פורים, לאחר שרבים ביקשו ברכה בלימוד ויראת שמים, אמר: "אנו רוצים את הקב"ה, שכינה, ותו לא". אין לנו בעולם חוץ מקרבת ה' והשגות אלוקיות. כך היו חייו. אל תקרי חרות אלא חירות. "צִיר נְאֻמָּן לְשִׁלְחָיו וְנִפְשׁ אֲדָנָיו יִשִּׁיב" (משלי כה, יג).

אמר שאינו מבין כיצד אדם יכול להיות מתוסכל. נניח שהוא רוצה לסיים את מסכת בבא בתרא והבן שלו חולה. וכי מי אמר שצריך לסיים המסכת?! מי אמר שזה מה שהקב"ה רוצה ממנו?! "את כל הרצונות הקב"ה שתל בנו, ועניינם אחד - לעשות רצון אבינו שבשמים", ואין מקום לתסכול...

חי רבנו כל כך את הגודל והיה דבוק בו, וגם בעת מחלתו אמר: "אסור להסכים שימשיכו הייסורים, לא צריך להיות כך ולא להתרגל לזה".

תמיד הדרך להיות כלי לנשמה, להיות 'שיריים לכנסת ישראל', לעמול על האישיות כדי להגיע ליכולות העמוקות שלנו, לא להשתעבד ליכולות הבוסריות ומלאות רעשי רקע של חיצוניות ודמיונות ומחויבויות שהעמסנו על עצמנו. רבנו אמר שאדם לא יכול להיות 'הוא', בלא שהוא שותף לכלל ישראל. לכן, היה מדבר בחריפות רבה על הצורך החדש שפשה בקרב החברה, 'מימוש עצמי'. כמוכן, הוא ביקש שאדם יהיה שלם עם עצמו ויביא את יכולותיו לידי מימוש, להוציא את הפוטנציאל לפועל, אבל חלילה לא שהצורך 'למימוש' ידריך אותנו בחיים! אסור שהתאוה הזו תגמד אותנו ותגרום לנו לא לחפש בנפשנו ובאישיות שלנו תוכן עמוק ורחב יותר.

מכל הישרות הזו שאפיינה את הרב, נוצרה אישיות של אמת ויושר, ללא סטיה. לא בגלל המידות הנעלות, לא בגלל האיסור הכרוך, גם לא בגלל חילול השם, אלא משום שזה דבר ה' וזו האמת. היה זה גם מבטו על ערכי התורה, שיש לשמרם ולנהוג כמותם ללא כל שיעבוד ותכתיב של המציאות, כי כך האמת ולא בגלל צרכים ואילוסי המציאות (אמר לא פעם, בדוגמאות שונות: "אנו לומדים תורה כאילו אנו על הירח / במאדים / במדבר"). "אסור שהמציאות תכתיב לנו את התורה. התורה היא מורה דרך ומובילה אותנו בתוך המציאות, אבל היא מורה דרך לעולם הבא, היא לא תסדר לך את עולם הזה כפי שאתה חושב שצריך להיות". לכן, הרב לא אהב פתרונות של מעקפים הלכתיים בכל התחומים. רבנו דיבר ברגש גדול על המנסים 'להגן' על התורה מפני התבוללות ולכן יצרו פתרונות שאינם בדרך התורה, ואמר: "אכן, יש בעיה, והיא עשויה להחריף עוד יותר, אך השי"ת הוא הבעלים על העולם והוא כבר יפתור את הבעיה, לי אין פתרון". רבנו לא הצטדק בטענות שונות. אנו נוטלים על עצמנו את האחריות

למצוא מענה כי אנו פועלים מכח הקב"ה, ומה שלא מוטל עלינו, אנו פטורים מלנסות לפתור.

בשאלות רבות, הרב הדריך להביט על השאלה וההנהגה הרצויה על פי המכלול, לאו דווקא על פי אירוע נקודתי. לדוגמא, אמר שאם אדם עובר ברמזור אדום בקצה הארץ, או נוסע במהירות גבוהה מהמותר, הוא גורם לזילות ולערעור של המחויבות לחוקי התנועה, ובגין כך תיארע חלילה תאונה למישהו אחר במקום אחר. כמו כן, סבר על מי שמיקל ראש ומזלזל משהו מהנהגות הצניעות, שהוא אחראי לפי חלקו בהתדרדרות מוסרית כללית של צניעות הרחוב.⁴

רבנו חינוך ודיבר רבות על כך ש"הקודש צריך להוביל", לא צדדים ונסיבות אחרות. במסיבת חנוכה בשנת תשנ"ט, רבנו הפתיע את כולנו ודיבר באריכות על הצורך שבדברי חז"ל, הם אלו שיעוררו אותנו והם אלו יקפיצו אותנו, לא דברים חיצוניים. בתפילת ההלל ניגן אחד האברכים מנגינה של דביקות באחד הפרקים, ומשהסתיימו המילים המשיכו הכל לנגן את המנגינה באריכות, בדביקות ובאושר עילאי. הרב הפסיק אותנו, ובמסיבת החנוכה ביאר שצריך להתבונן במילות ההודאה שבהלל והם שיהללו אותנו ויגרמו לנו לדביקות האדירה, לא המנגינה, נטולת התוכן והמילים. והקצין זאת ואמר, שמצטייר כביכול אמרנו את שהיינו חייבים לומר ולהודות, וכעת, המנגינה גורמת לנו תחושת רוממות וקירבת שכינה "והיא חלולה, ללא תוכן, וללא מחשבה". היינו מופתעים, אבל דברי אמת נוקבת ניסרו בנו. הקשינו עליו מפסקאות של מרן הרב קוק זצ"ל על עולם הנגינה. הרב הביט בנו וחידד דבריו: ברור שקיים עולם עליון של ניגון, אבל יש לבחון באמת מה מוביל אותנו, לא להשתמש בכך כתירוץ למילוי 'תאוה רוחנית' לא בריאה.⁵

כמו כן, דחה הצעה לומר פרקי תהילים לפני ערבית של ראש השנה: 'להגיד תהילים בהתעוררות רבה זה תמיד טוב. אבל מדוע לא מספיקה לך התפילה? אלא רוצים לעורר

4 מחבר שעסק בחינוך, ביקש לומר לבני נוער ש"פגם בצניעות ובשמירת העיניים הוא חמור יותר מחלול שבת. כי צניעות זה הלב, זה המצע עליו חל הכל".

5 אחי, הרב ידידיה מרדכי מייטליס, סיפר: פעם שאלתי את רבנו מדוע מברכים "לקרוא / לגמור את ההלל" ולא מברכים "להלל"? הרב ענה לי שיש דרך שבה מהללים, במילים הללו. כמו כן, דיבר פעם בסעודה שלישיית בשיבה על כך שמנגינות נותנות הרגשה של התעלות, אבל אין לזה כיוון. אין כאן התעלות אמיתית, להתעלות אמיתית יש מילים. בבריתות של יוצאי גלות ספרד, שנוהגים לומר פיוטים לפני ברית המילה, הרב היה אומר לי: כל כך הרבה יש ללמוד מחכמי הספרדים, איך הם הצליחו להביע את ההשתוקקות שלהם בתוך מעט מילים...

ולתעורר עם עוד משהו ש'אני' מוסיף... מהאי טעמא לא ראה בעין חיובית את הצורך לבטא את רחשי הלב האישיים בחתונה בהוספת מוטיב אישי, שיר או ניגון, אף שביקשו לעשותם בקדושה וברוממות, באומרו: "מתעלים במה שחזו"ל ומסורת הדורות מסרו לנו".

מי יכול להגיע לדרגות הנעלות שלך, רבנו.

אַבְחָר לְנַפְשִׁי לְהִשְׁתַּפֵּךְ בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר רִוַח אֶל־לֵהִים שְׂפוּכָה עַל בְּחִירָיָהּ. מִי יִתְּנֵנִי
מְשׁוּטָט בְּמִקּוּמוֹת אֲשֶׁר נִגְלוּ אֶל־לֵהִים לְחַוְנָיָהּ וְצִרְיָהּ.

אהבת חסד

החסד היה חלק מחיי רבנו, השלמת האישיות. בפורים, לפני חמש שנים, העז פניו תלמיד ש'שתה יותר מלימודו' ושאל את רבנו: "כיצד ואיך פני הרב מאירים?". ענה לו הרב: "יש לי בן פגוע וסיעודי, שלומי, אני מטפל בו ועושה חסד של אמת, ולכך זכיתי". משפט מעין זה אמר בפעמים נדירות: "אם יש בי משהו, זהו בזכות בני שלומי".

החסד לא הסתיים רק בבנו. בחורי הישיבה אמצו בחור חרדי בעל מוגבלות ואפוף בעיות בריאותיות ומשפחתיות והביאו אותו לישיבה לשבתות. בצום י"ז בתמוז, לאחר מנחה, ראיתי את הרב יוצא מהישיבה. למחרת, נודע לי שהוא ישב בבית הבחור שלוש וחצי שעות, לעודד אותו ולטעת בו תקוה ואמון ואף לסעוד אותו. והוא לא היה היחיד. גם לליל הסדר הפציר בדחויים להגיע לשולחנו, ובכך רתם את כל המשפחה לגובה בו היה שרוי. בפורים, הרב היה לוקח חסות על השיכורים, מחבק אותם ללבו ומלטף את ידם. הבטתי בהשתהות, אבל חשתי שתמיד הוא ליטף את כולם, ועדיין הוא מלטף.

מובא במסכת סנהדרין (פה, ב): "איזהו בן העולם הבא? ענוותן ושפל ברך, שייף עייל ושייף נפיק, גריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה. יהבו ביה רבנן עינייהון ברב...". רבנו לא החזיק טיבותא לנפשיה כלל, עמד תמיד בקרב התלמידים ולא הלך למקום האח"מים עד אשר משכו אותו לשם. פעמים רבות נחשפנו לענווה של הרב ממקורות מפתיעים. בחורים ואברכים חרדים התעניינו בקרב בני הישיבה מיהו האברך שלומד משניות בישיבה. התברר, שרבנו לקח טרמפ לכיוון הישיבה צורבי רבנו, ודיבר איתם בלימוד, וכאשר שאלוהו היכן לומד והאם הוא נושא איזשהו תפקיד, הרב השיב שהוא לומד בישיבת בהר המור משניות עם הבחורים (יתכן כי לראשונה היה זה ביום שישי שלימד משניות, ומאז נאחז בתשובה זו כמה פעמים). כאשר הישיבה שכנה בקרית מנחם, התעניין אחד השכנים מיהו 'הרב המנהל' ופנה אליו בתקיפות. הרב לא נבהל אלא הרגיע אותו, קסם מבטו ועיניו עבד גם בפעם ההיא. הרב גם לא שכח להעביר את המסר שאינו הרב, אך הוא באמת אחראי. אחד מרגעי הענווה ניתן היה

לראות בשיעורים. לא פעם, כאשר השואל התפרץ והאריך בקושייתו, ניכר היה שהרב מודע לשאלה ומבקש להשיב לו ולהצביע על הכשל המחשבתי, אך הוא מתאפק ובולם פיו. רק לאחר שהשואל סיים להרצות דבריו, הרב הגיב ויישב את הדברים. מי יתן לנו תמורתו.

הרב ראה בכל דבר את הטוב, וביקש להתמקד בטוב. גם משום שהאמין כי יחס ומבט שכזה יכול למשוך לטוב, וגם כי סבר שבאמת יש הרבה טוב. בעת מחלתו, רבנו אמר: "אני בריא, אמנם יש כמה דברים שצריך לטפל בהם ולרפא". יש צדיקים שהם בבחינת "מונה זכויותיהם של ישראל", לא זו היתה הגדרתו של רבנו: הוא ראה שישיראל מלאי טוב, אלא שצריך לתקן כמה דברים (גם אם יותר ממעט דברים). הוא סבר שרק אם מאמינים בטוב ובוודאות לתיקון, יש כוחות לפעול להביא את הטוב והישועה. "וַיְהִי אִמֵּן אֶת הַדָּפָה", היה רגיל לומר שמתוך אמונה מגדלים, "וַיְהִי יָדְיוֹ אֲמוּנָה", רק מתוך האמון אפשר להרים. כמה היה מרוכז ושמח בשיר "תשועתם היית לנצח ותקוותם היתה לדור ודור... לא יכלמו לנצח כל החוסים בך", וכך היה שר בכל מוצאי שבת: "יהי החודש הזה... ישמע בבית זה ובכל בתי ישראל קול ששון וקול שמחה". רבנו אמר תמיד אנו בעד, לא נגד. בעד הקודש, בעד הצדק, בעד היושר. בישיבת ר"מים הרימו פעם גבה על כך שהרב קיבל כל כך הרבה תלמידים. על כל תלמיד, הרב השיב: "הלוא זה תלמיד נהדר! הוא לומד נהדר, למה לא לקבלו?!"⁶ לפעמים, מידה זו גבלה בתמימות. פעם השמיעו בפניו שמועה מהחפץ חיים זצ"ל, ש'תמים תהיה' הוא רק 'עם ה' אלוֹקִיךָ' ולא בן אדם לחברו. רבנו מאן לקבל זאת, הוא אמר שאינו מאמין שנפק כך מפומיה דזקן הדור, הוא מעדיף להפסיד ובלבד שלא לאבד את התמימות. ואכן, הוא הפסיד. אירע שרכבו התקלקל, הוא החליף מנוע והרכב שוב התקלקל. המוסכניק אמר לו שעליו לשלם על התיקון החדש והוא מוכן 'לעשות לו הנחה'. לשאלת רבנו אם הקלקול לא כלול באחריות, השיב המוסכניק שהאחריות רק על המנוע הזה ולא על המנוע השני. והרב לא התוכח... רבנו היה אומר שעל עשיו נאמר "אִישׁ יִדְעַ צִדָּה", יודע לעשות משהו, ועל יעקב אין מה לומר, רק "אִישׁ תָּם יֵשֵׁב אֶהְלִים", לא עושה כלום. אבל, מתוך אותו תום, יעקב עושה הכל ומפעיל עולמות.

ואם כבר הוזכר רכבו של רבנו, כל פעם שנסע, חיפש ותר רבנו אחר מישהו שצריך טרמפ ושהוא יכול לסייע לו. "בשביל זה הרי קניתי את הרכב!" נוסעים רבים העידו שהרב לא הסכים להוריד אותם בצמתים על הדרך לביתו שלו, אלא לקח אותם עד למקום חפצם, חרף ניסיונות הטרמפיסטים להניאו מכך. אף אני פעם נסעתי עמו

6 דרכו של הרב בבחינת תלמידים לישיבה היתה ללמוד עמם סוגיה, כאשר הרב הרצה את הסוגיה ושיתף את השומעים בסברא.

וחששתי מכך, לכן, לשאלתו: "לאן אתה צריך להגיע?", השבתי: "לבית של הרב". הרב הבין מיד, לכן שאל: "אבל מהיכן לנסוע?" עניתי: "איך שמגיעים לבית", אך הרב התעקש: "לא משנה לי אם לנסוע מכאן או מכאן" עד אשר חויבתי לומר מה עדיף בעיני. בשבת אחת, כשהלך לביתו מהישיבה עם תלמידים, עצר רכב ושאלו איך מגיעים ליעד שביקש. הרב אמר לו במתק שפתיים: "מאוד הייתי רוצה לעזור, אבל שבת היום. אשמח שתעצור פה ותלך עמנו, זה לא רחוק" ... רודף צדקה וחסד, ימצא חיים צדקה וכבוד.

כשערכו תפילות על רבנו הגדול, היה הרב סח באוזנו, בערך כך: "אני לא יודע למה אנשים טורחים בשבילי. באמת לא מבין. אבל זה מאוד מרגש אותי. זה מעיד שאולי עשיתי בשבילם משהו טוב ואולי הבאתי קצת תועלת למישהו..."
קול זעקה ונהי ארימה בעת שנגזו ברגבי האדמה.

שיקול ההידור בעבודת ה'

ביקשתי מרבנו להיות גם עד בחופתי, יחד עם מו"ר הגה"צ רבי יהושע רוזן זצ"ל. בעת חתימת העדים תחת החופה, רבי יהושע התכבד לחתום ראשון. בענווה שבו, ניגש לחתום בחתימת העד התחתון ובכך להשאיר מקום לרבנו לחתום ראשון. מכיוון שהלכה היא בחושן משפט (סי' מה) שלכתחילה לא ירחיק העד חתימתו ויותר מקום ריק, ניסיתי להסב את תשומת לבו שיחתום למעלה (ואף לסמן ללא הרף על הכתובה). אך רבי יהושע בשלו. בענוותנותו, הוא חתם בחתימה השניה (בסוברו שכל דלא נפק מתותי ידי העדים, לא חייש למזדיף, ויש לכך עוגן רחב) ולא שעה לניסיונות של מו"ר אבא שערך את החופה ושלי. הסתכלתי על רבנו כדי שיסייע, אך הוא סימן לי להניח לרבי יהושע ולחש לי: "לא נורא".

תמיד היה אומר שטוב להדר, אבל לא לשכוח את העיקר. בשנת תשנ"ח, בחג שבועות הראשון מאז הקמת הישיבה, התפילה נערכה בערגה ובהתעוררות רבה, כך שהיתה התלבטות לא מדוברת האם להזדרז בתפילה ולהספיק להתפלל בהנף החמה כמנהג הוותיקין. רבנו הורה ביד להמשיך בקצב האיטי, ולאחר התפילה ביאר: "להתפלל בהנף החמה זו מעלה גדולה, אך רק אם לא נגרמת עקב כך הפרעה לעצם התפילה". על זו הדרך, אמר כמה פעמים על דין 'זריזין' וכן על דין 'ברוב עם', שהם 'מעלות מאוד גדולות שכדאי שיתווספו, אבל אסור שמעלה זו תפגע בעצם המצוה'. פעם השיב לבחור בראש השנה ששאלו אם להמנע מהקידוש לפני מוסף: "מה שצריך זה להתפלל טוב, עם כוחות". מהאי טעמא, לא אהב הרב את הרעיון של קבלת תענית או קיום 'משמר' לימוד כל הלילה בעת צרה: "מה שצריך הוא לעשות את אשר מוטל עלינו טוב,

לא לחפש דברים חיצוניים שיפתרו לנו את הבעיות", אם כי, וודאי צריך להוסיף בעבודת ה' בימים אלו.

רבנו לא אהב חומרות יתירות, בעיקר מפני שמרגילות אותנו לזלזל ולא להחשיב את שורת הדין. סיפר לי משגיח הכשרות בישיבה, שפנה לרבנו ואמר לו שהוא מתכוון 'לעשר לחומרא' מירקות שקיבלו. הרב הורה לו לא לעשר. המשגיח הקשה על רבנו, וכי חושש הרב לאיסור 'בל תשחית'? ורבנו השיב לו: "לא, לא צריך לחשוש סתם". רבים היו מראים לרבנו את אתרוגיהם ולולביהם. רק כאשר הרב ראה פסול מובהק הוא הורה להחזירו למוכר. ביתר המקרים הוא מאן להורות להחזיר, "כשם שאתה בני, גם המוכר הוא בני", וכי אקפח אותו בגלל שאתה רוצה יותר מהודר?! הוא מכר לך אתרוג כשר במחיר סביר.

סח לי אחי, המוהל, הרב ידידיה מרדכי מייטליס עדות, שרבנו לא אהב את החומרא שאבי הבן מבצע את החיתוך בעצמו. לדבריו, זהו אמנם הידור של האב, אבל לא הידור של הבן. עדיף שהחיתוך ייעשה על ידי מי שיודע לעשותו באופן הטוב ביותר. להרבה שואלים על טעויות או שכחה בתפילה, האם צריכים לחזור, היה בודק בקצרה, ואם היה נראה לו נכון, היה אומר: "כלל לא נוצר ספק".

ונהנין ממנו עצה ותושיה

איתא במשלי (ב, ו): 'פִּי ה' יִתֵּן חֲכָמָה מִפִּי דַעַת וְתִבּוּנָה', ודרשו על כך במדרש רבה (שמות מא, ג): 'גדולה החכמה וגדולה ממנה הדעת והתבונה. הוי "כי ה' יתן חכמה", אבל למי שהוא אוהב "מפיו דעת ותבונה".'

"כל הלומד תורה לשמה נהנין ממנו עצה ותושיה". דלתות ביתו של הרב וחדרו בישיבה סבו על צירן ללא הפסקה. לחדרו הגיעו בחורים להתלבט וללבן קשיים שעוברים עליהם, בעניינים אישיים ובענייני הלימוד, אברכים בשאלות קשות של סיבוכים רפואיים, התמודדויות שונות ושלוש בית. לביתו הגיעו גם רמ"ם ומחנכים עם שאלות הלכתיות, חינוכיות, הדרכות חברתיות ומשברים. קציני צבא זוטרים ובכירים, אנשי ציבור ועשייה, חקלאים ושליחים, גם הם פקדו את מעונו. כולם מצאו אוזן קשבת, אוזן ומבט עין מלטף ונוקב שמבקש לשמוע ולהשתתף.

רבנו צלל לעומק השאלה בחדות, מפריד בין עיקר לטפל, בוחן את ערכי היסוד ואת הדרך שהשואל יכול לעבור. ובעיקר, נוסך ונוטע בו תקוה ואמון ביכולותיו לפעול. רבנו היה מדריך בתבונה את הפונים, עם הטפיחות הלבביות שלו על הכתף, עם האור בעיניים והמבט החם והמאמין.

עם כל תלמיד ותלמיד ישב במלוא תשומת הלב, כאילו היה זה בנו יחידו. כפי שאמר: "יש לי הרבה בנים יחידים". רבים בהלוויה חשו שהאבא האישי שלהם, שאהב אותם, שדאג להם, שהכיר אותם בשמם ובחיייהם - נלקח. לא עשרות תלמידים, אלא מאות ואלפי תלמידים לאורך כל השנים. איך התרגשנו לקבל את הנשיקה החמימה והאוהבת בעת שהתארסנו ובחנתונה. אויה, מה היה לנו.

מידת האמת והכנות, היו כלי חינוכי אצלו ומפתח להדרכה כאשר היו פונים אליו בעת פרשת דרכים, האם להתחיל שידוכין או להתגייס, האם לפנות ללימוד הלכה או משרת מלמדות וכו'. רבנו היה מברר מה מניע את הפונה לעשות שינוי זה בחייו. אם היה מקבל רושם שהבקשה לבחון דרך חדשה נובעת מתוך חולשה ובעיות, היה רגיל לומר בלהט ובפסקנות רבה: "זה לא יפתור לך את הבעיות". לא בגלל שתתחתן - תמצא אושר וסיפוק בחיך, לא בגלל שתתגייס - תצליח לכוון את אישיותך. הם יכולים לסייע, לבנות ולכוון את האישיות ולמצוא סיפוק זמני, אך אינם פתרון אמיתי. לא בגלל שקשה למצוא את עצמך בלימוד העיון יש לפנות ללימודי הלכה, ולא הפניה לחינוך ולמלמדות יסייעו באופן עמוק לסיפוק ולאפשר מלימוד התורה. רבנו דרש תיקון יסודי, אמיתי, בנפש התלמיד.

אחד החברים, שמכהן כרב יישוב, סיפר שבעת שערכו לכבודו התכנסות פרידה מהישיבה, הרב אמר לו דברים שעוד מהדהדים באוזניו: "אני בא איתכם". רבנו הסביר שגם הוא מחויב לצאת ולקחת אחריות על כלל ישראל. בזכות המסירות שלנו, לצאת כל אחד למשימתו, הוא ממשיך ללמוד וללמד בישיבה, אבל הוא נמצא עם כל אחד מאיתנו. בכל השנים מאז, חברי היה נוסע בכל ערב חג נסע לשיעור המופלא של רבנו לקראת החגים (ערב ראש השנה, ערב יום כיפור, ערב שבועות וערב תשעה באב), ללחוץ את ידו ולאחל חג שמח. הרב תמיד האיר פנים ואמר בכל ליבו: "חג שמח לך ולישוב שלך! עשה חיל, חזק וברוך".

ובכן, נִשְׁרְפוּ גְּלִילֶיךָ.

תפילת רבנו לנוכח פני ה'

תפילתו היתה השתפכות הלב. היה ניכר לעין שהוא מעיין ומדייק במילים (תמיד בשיחה לאחר תפילה, היה אומר: "כמו שאמרנו כעת בתפילה" ומבאר מילים מתוכה), אבל היה מלא רגש, מתוך הרגשה של עמידה לפני ה'. כפי שצווח תמיד: "לפני ה' תטהר, לפניו ממש". כמה היה מרוכז בתפילה, אך עם איזו התרפקות... כמה היה מתחטא לפני קונו. ללא סערה, אלא ברוגע ומתינות.

בפורים, היה רגיל לתאר את תפילת אסתר, את ההתמסרות שלה לדבר ה' ולעמו. היא זעקה: "אלי אלי למה עזבתני!", מתוך חיבור והתמסרות מוחלטים, אין לה משלה כלום. כן יש ללמוד מניתוח שערך על פרשת העקידה: "מה ביקש אברהם אבינו בעת שהלך לעקוד (ובעקידה עצמה)? האם שהקב"ה יאמר לו לחדול, שלא יעקוד? האם שיחזור בו? ומה יצחק התפלל בעת שנעקד? וכי ביקש שהקב"ה יחזור בו, העיקר שאחיה?! הם התפללו שדבר ה' יעשה ויתעלה. 'מה אנו', למה זה חשוב? 'מה איתנו', למה זה מדאיג? קיום רצון ה' הוא החשוב". כך, הקשה רבנו על נישואי יעקב עם לאה, מדוע אין כאן מקוה טעות? הלוא כתיב "וַיְהִי בְּבִקְרֵי הַיָּהּ הוּא לְאֵה" וְהַשִּׁיב: "יעקב לא התפלל 'להתחתן עם רחל', על 'האישה הזאת', הוא התפלל וביקש את האישה שהקב"ה מייעד לו. הוא היה בביטול מוחלט לרצון ה', יעקב איש תם". מי לא זוכר את שאגותיו הטהורות והעדינות לפני ראש השנה: "אנו מתפללים 'זוכרנו לחיים מלך חפץ בחיים', כי אנו עם חפץ בחיים. לא בגלל התוכניות שלנו, אלא בגלל שה' חפץ בחיים, לכן אנו חפצי חיים".

כל ימי עמדו לנגד עיני דברי התנא דבי אליהו רבה (פרשה ד), כמה נאים והולמים הם את רבנו הגדול: "וכן כל חכם וחכם מישראל שיש בו דברי תורה לאמיתו ומתאנה על כבודו של הקב"ה ועל כבודם של ישראל כל ימיו ומחמד ומתאוה ומצפה על כבוד ירושלים ועל בית המקדש ועל הישועה שתצמיח בקרוב בימינו ועל כינוס גלויות, מיד שורה רוח הקודש בקרבו. שנאמר איה השם בקרבו את רוח קדשו (ישעיהו סג, יא). מכאן אמרו, כל תלמיד חכם שעוסק בתורה בכל יום תמיד בשביל להרבות כבוד שמים, אינו צריך לא חרב ולא חנית ולא כל דבר שיהיה לו שומר - אלא הקב"ה בעצמו ומלאכי השרת עומדים סביב לו וחרב ביד כולם ומשמרים אותו, שנאמר רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם". כמה היה מתפעל מכל מפגש או התקדמות עם מפעלות ישראל בארץ. כמה הבעת כאב וזעזוע היו לו בשיעור לפני תשעה באב מגודל החורבן והציפייה העמוקה לבניין הבית המקדש, הקודש והאומה. בשנתו האחרונה אף בכה ממש בשיעור, מרוב כאבו מהחורבן וציפיית הישועה, ודרישת הלב לכבוד האמיתי של כנסת ישראל. וכן בשיעור לפני ראש השנה ויום הכיפורים התרגש עד כדי דמעות ובכי מאימת העמידה והנוכחות מול ה', והאחריות הנלוות עמה.

שקולה מצוות ישוב הארץ כנגד כל המצוות

הרב ניסה להגדיר את מצוות ישוב הארץ שנאמר עליה שהיא "שקולה כנגד כל המצוות". האם כל מצוה מתקנת משהו, ומצוות ישוב הארץ מתקנת הרבה דברים, או שכל המצוות והתיקונים לא יבואו לשלמות אלא בארץ? יש שרוצים, 'בטעות', הוא אמר, לעלות לארץ כדי לקיים עוד מצווה. זה טעות, אנו רוצים לבוא לארץ כדי לקיים

את כל המצוות. חז"ל אומרים שתלמידי חכמים בחז"ל 'אינן בני מקומן', אין הכוונה שהם ת"ח ורק חסר להם משהו קטנטן. אלא שמדרגת ת"ח באמיתתה לא מתחילה בלא ארץ הקודש, כי היא משנה את כל שאיפת הקודש של האדם. הדר בחז"ל דומה "כמי אין לו אלוה", והעניין האלוקי עומד ביסוד כל קיום המצוות ולימוד התורה. לכן, לא צריך למנותה במניין המצוות כדי שתהיה ישיבת ארץ ישראל בסיס לכל המצוות, שהרי היא נשמת התורה.

לדעתי, זה היה המניע שלו, מקור השמחה וההנאה הרבה שהיתה לרבנו בלימוד מצוות התלויות בארץ.

תמיד תמה רבנו בימי העצמאות, מדוע מצוות התלויות בארץ נוהגות רק בארץ ישראל, הרי אלו מצוות התלויות בקרקע (ולא בא"י)? והיה מביא את דברי הגר"א (ברי"ש כלאים), שעומר ושתי הלחם הן מצוות המקדש ואפשר להביאן רק מארץ ישראל. הרי לנו שתמצית החיים והקיום הינו רק בארץ ישראל, אי אפשר להפריש את הקודש אלא בארץ.

צמיחתו בעולם התורה

כבר מינקות ונערות ראו ברבנו את כישוריו. התפרסם מכתב משנת תשכ"א, בו שלח מרדכי שטרנברג, תלמיד בן 13, שמצא שגיאה במבחן הארצי בתלמוד.⁷

הגב' דינה גבל מכפר פינס סיפרה שלאחר שאמו, הרבנית, התאלמנה, היא תכננה לעבור לירושלים ולכן רצתה שבניה התאומים יסיימו את בית הספר. משום כך, הקפיצו אותם כיתה. הכיתה היתה קשה ורועשת, ומשהגיעו האחים, נכנסה הכיתה לאווירת לימוד והתנהגות נאותה.

בירושלים הם למדו בישיבת נתיב מאיר, ולאחר מכן שהגיע רבנו לישיבת כפר חסידים (מו"ר הרב עמיאל סיפר, שכפר חסידים התפרסמה בלמדנות שלה בשעתו בזכות הרה"י הגר"א מישקובסקי, ושניהם רצו ללכת לשם. אך האמא והאחיות היו בירושלים. אז הם החליטו "שהרב מרדכי ילך לכפר חסידים בשביל שנינו, ואני אשאר בירושלים

7 השאלה היתה: 'ערב של כתובה: א. חייב גם אם יש לבעל לשלם. ב. חייב רק אם אין לבעל לשלם. ג. חייב רק אם זה כתוב במפורש. ד. פטור גם אם אין לבעל לשלם'.
והרב כתב: "משער אני שתסכימו עמי שהתשובה הנכונה היא ד' עפ"י הגמרא בגיטין דף מ"ט ע"ב ודף נ' ע"א. ואולם לדעתי התשובה אינה מדויקת. עפ"י הגמרא נוכל לקבוע שהחודש שפטור הוא אם יש לבעל לשלם מפני ש'מצווה הוא דעבד ולא מידי חסרה' ולפי זה היה צריך להיות כתוב בתשובה "פטור גם אם יש לבעל לשלם", שאז לכאורה הייתה התחיבות צריכה להיות חזקה יותר".

בשביל שנינו"). בשבתו שם, הג"ר אליהו מיישקובסקי היה מרבה לדבר עמו בלימוד (יש אומרים שהיה מכין עמו את השיעורים הכלליים). בשבועות לאחר מלחמת ששת הימים, אפפוהו רגשי קודש ללכת לכותל המערבי, שהותר אז לציבור לגשת אליו בפעם הראשונה, ולכן שבת בחג בבית אמו בקרית משה והלך עם הג"ר אברהם שפירא לכותל. היו עוד מהישיבה בכפר חסידים ששבתו בחג בירושלים כדי להגיע לכותל ששוחזר. לאחר החג, המשגיח או ראש הישיבה גער בתלמידים שעשו זאת, ואמר לרבנו: "חוץ ממך. עליך לא דיברתי..."

לאחר שנה וחצי, עבר רבנו לישיבת מרכז הרב. בוגרי הישיבה מאותם שנים מספרים שהישיבה רעשה בזכותו, רה"י הרצי"ה קוק זצ"ל התגאה בחברותא התאומים שנמנו על בני הישיבה ואמר לרה"ר הגרא"י אונטרמן: "הנה שני לוחות הברית שלי". רבנו היה אימת כל מוסרי השיעורים בישיבה, כל גאוני הדור הקודם שמסרו שיעור בישיבה ידעו שיתקלו בקושיותיו של רבנו, ביניהם: הגרא"י אונטרמן, הגר"י גרשוני, הגר"ש גורן, הגר"ש ישראלי, הגר"ש ז' אויערבאך (רבנו היה הולך לשמוע שיעוריו בזרעים), הגר"ב ז'ולטי. הרב ז'ולטי אף התבטא ואמר על רבנו ביום חופתו: "היום חתונת הבר-פלוגתא שלי". הרב יעקב לבנון מספר שבתחנה המרכזית הישנה של ירושלים היו יודעים איזו סוגיה לומדים בישיבה, מקול הזעקות של רבנו ואחיו הרב עמיאל יבלחט"א. מו"ר הג"ר אברהם שפירא שש ושמח בו והתפלפל עמו רבות בלימוד, ואף הסמיכו (בל' שבט תשמ"ח) במכתב סמיכה, כתב מלא הערכה והכרת ערכו, וכך כתב: "והיה מעולם שקדן עצום ועילוי גדול בהבנת התורה, ועלה האיש מידי שנה בשנה במדרגות התורה ודעת ד', וכבר שנים רבות שזכה להתמנות כר"מ בישיבת 'מרכז הרב' והעמיד תלמידים רבים מאוד, תלמידי חכמים מובהקים, והוא כיום בין מרביצי התורה החשובים ביותר בעולם הישיבות... בידעי את חזן ערכו בתורה ויראה, שמלא כרסו בש"ס ובפוסקים וראוי לאותה כתר איצטלא"⁸.

שבת משוש ליבנו, מה היה לנו.

חתימה

היה רגיל לדרוש על הפסוק "בְּנִים אַתֶּם לֵה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגַּדְדוּ וְלֹא תִשְׁמְוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לְמֵת". וביאר רבנו: "נפטר לך אבא? אז מה! הלא בנים אתם לה' אלוקיכם. מה אתה מתגודד ומאבד... אבא איתך!"

8 רבות מהנהגות הישיבה וסדרי כתיבת הכתובה, השתית רבנו על הנהגות הג"ר אברהם שפירא.

זכינו לעמוד תחת ההר הבוער באש, לשמוע את הקולות, לראות את אור הלפידים. ספגנו לליבותינו את רשימו דרשימו מהמראות הגדולים מהאש היוקדת, מדביקות העליונה, מהחסיד המרומם השלם. אשרינו שזכינו וראינו את שכתב הרב חרל"פ בהספדו על מרן הראי"ה זצ"ל: "יסוד אושר חיותו הפנימית היה מקדש הפנימי... במקדשו הפנימי זה החזיק מבלי לצאת ממנו אף לרגע, ובו קידש וטיהר את מחשבותיו... והיו כולם קדש לד".⁹

נותרנו כעת כיתומים ללא רועה. ביום הפטירה חשתי שבעל קצות החושן, רבי עקיבא איגר והגר"א, כולם נפטרו היום. הרי מי יבאר לי דבריהם! הרמב"ם והרמב"ן נקברו היום, שכן מי יבאר לי טעמיהם. אף רבא ורב אשי, רבינא ואביי ניטלו מעמנו היום, שכן מי יפענח לי שיטתם...

אוי לי. אללי לי. איך אבדו כלי מלחמה. על זה היה דווה ליבנו, על אלה חשכו עיננו. נותרו בי געגועים מוצפים בדמעות, עם המון חיים ותובנות ותורה שספגתי ממך, מהם אשאב רוחך. על דא וודאי קא בכינא.

9 בג' באלול האחרון, בשנת תשפ"ב, עלה רבנו לדבר כדרכו מהנהגות ודברי מרן הראי"ה זצ"ל. בדבריו הזכיר את הגדרתו זו של הרב חרל"פ, והוסיף: "ממקדשו הפנימי לא יצא כשעסק גם בעולם העשייה... ומה יענה הרב זצ"ל ביום הדין על השאלה - ציפת לישועה?... ציפת להקב"ה? הרגשתי חסרונו? או יותר מזה אפילו - הרגשתי בנוכחותו" ורבנו געה כאן בבכיה!!